

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija
UDK 32.01 (430.1) (08) +303:32 + 321.7
(430.1) (09)

*Klaus von Beyme, Manfred
G. Schmidt (editors):*

*Policy and Politics in the
Federal Republic of Germany*

(German political studies 6),
Gower (za Njemačko udruženje za
političku znanost), Aldershot, 1985,
XVIII + 257 str.

Njemačka je politologija na razne načine prisutna i na angloameričkom području. Posebne veze između njemačke i američke odnosno britanske političke znanosti sežu u neposredno poratno razdoblje. Uglavnom je poznato da su mnogi društveni znanstvenici koji su tridesetih godina emigrirali iz Njemačke (kao i iz Austrije) ostavili značajan trag u američkoj i britanskoj društvenoj znanosti (podsjetimo samo na možda najpoznatije primjere, Frankfurtsku školu i Karla Mannheim). No manje je poznato da su se mnogi njemački znanstvenici poslije rata vratili iz emigracije, ili su bar neko vrijeme ponovo proveli u (zapadnoj) Njemačkoj, da bi u prvim poratnim godinama potpomogli »denacifikaciju« univerziteta i obnavljanje društvenih znanosti. Tako su u osnivanju moderne njemačke politologije sudjelovali (i vjerojatno su čak odsudno utjecali na njezino prvobitno usmjerenje) »povratnici« poput Ernsta Fraenkela i Franza Neumanna. Otada, dakle, postoje intenzivne veze njemačke politologije s američkom i britanskom: u Njemačkoj se recipiraju i prevode djela angloameričke politologije (kao »klasični«, tako i suvremeni radovi), generacije njemačkih politologa odlaze na specijalizaciju u Ameriku, a negdje od sredine šezdesetih godina dolazi i do sve značajnijeg povratnog utjecaja njemačke politologije na angloameričku.

Zbornik o kojem je ovdje riječ specifičan je oblik te komunikacije između njemačke i angloameričke politologije: radi se o jednoj u nizu originalnih publikacija koje Njemačko udruženje za političku znanost običuje izdati za svaku

američku publiku. U zborniku su izloženi rezultati policy-istraživanja (dakle istraživanja procesa političkog odlučivanja i provedbe odluka) u odabranim segmentima zapadnonjemačkog političkog sistema. Pored uvodnog pregledno-sintetičkog članka Klause von Beymea (»Policymaking in the Federal Republic of Germany: a systematic introduction«) tu su još studije Manfreda G. Schmidta o budžetskoj politici, Helge Michalsky o socijalnoj politici, Axela Murswiecka o zdravstvenoj politici, Guenthera Schmidta o politici tržišta rada (što se kod nas eufemistički naziva »politikom zapošljavanja«), Helmuta Wollmanna o stambenoj politici, Jochena Hucklea o politici zaštite okoliša, Christine Landfried o pravnoj politici odnosno politici unutrašnje sigurnosti, Petera Schlottera o vojnoj politici odnosno politici vanjske sigurnosti te zajednička studija Hermanna Drummera, Wolfganga Facha, Juergena Haeuslera i Georga Simonisa o energetskej politici. Ovdje se ne možemo pobliže baviti ovim specijalističkim studijama, koje su kako sadržajno zanimljive (dakle mogu biti od koristi različitim ekspertima za respektivna politička područja, jer prezentiraju komparativni materijal) tako i metodološki instruktivne (dakle zanimljive politolozima, koji ovdje mogu dobiti uvid u logiku disciplinarnog razvoja njemačke politologije kao i u probleme povezivanja strukturne/institucijske političke teorije i empirijskog istraživanja političkih procesa). Prikazat ćemo samo von Beymeov članak, koji je, dakako, drukčijeg karaktera i koji, tematizirajući neka obilježja njemačkog političkog sistema, uvodi u niz metodoloških problema suvremene politologije. No prethodno valja još nešto napomenuti o policy-istraživanju u Zapadnoj Njemačkoj. Manji dio empirijski orijentiranih njemačkih politologa recipirao je policy analizu još početkom sedamdesetih godina kao značajnu američku metodološku inovaciju i pokušao je integrirati u svoja istraživanja. Međutim, sedamdesete godine nisu bile pogodne za širu recepciju jednog takvog empirijskog istraživačkog postupka. To je razdoblje obilježeno »fundamentalističkim« usmjerenjima i žestokim sukobom između jednog strukturalistički orijentiranog marksizma, koji je u njemačku politologiju unio više miliona

unijela šezdesetosmaška generacija, i također militantne konzervativne reakcije na marksizam kao »opijum intelektualaca«. Ovaj je sukob neko vrijeme čak prijetio organizacijskim rascjepom u Njemačkom udruženju za političku znanost. Međutim, osamdesete su godine donijele omekšavanje frontova i napuštanje »fundamentalističkih« pozicija. Dijalog je opet postao moguć, čak i između konzervativaca i marksista. Ovo se približavanje dogodilo na podlozi zajedničkog okretanja empirijskim temama: političkim procesima u onim segmentima političkog sistema koji su iz različitih razloga dospjeli u središte javne diskusije (energetska i ekološka politika, politika unutrašnje sigurnosti, vojna odnosno obrambena politika itd.). U takvim je okolnostima postala moguća znatno šira recepcija policy-analize, pa je 1984. organizirano i posebno savjetovanje o toj temi, koje je okupilo dobar dio njemačkog politološkog »establishment«. Tako je policy-analiza ušla u redovni istraživački pogon, a pri tom je izgubila dio predimenzioniranih ambicija koje su je pratile u američkoj politologiji, nakonjenej euforičnom prihvaćanju metodoloških inovacija i formaliziranih istraživačkih postupaka: metodološki svjesni i precizni Nijemci utvrdili su da se mogu osloniti i na vlastitu tradiciju empirijskih politoloških istraživanja, u odnosu na koju policy-analiza ne donosi bitne novosti. Rezultat je takve znanstveno-istraživačke konstelacije u njemačkoj politologiji i zbornik o kojem je ovdje riječ.

Porast interesa za policy-analizu u Njemačkoj u svojoj uvodnoj studiji analizira i von Beyme. Prvobitni je interes za policy-analizu proizvod reformskog razdoblja u njemačkom političkom sistemu (početak koalicijske vlade SPD-a i FDP-a). U tom razdoblju nastaju dvije teorije političkog procesa koji proizvodi »policies«: autorj s lijeve krila SPD-a zastupaju »inkrementalističku« teoriju političkog procesa koja tumači »policies« kao proizvod ideologija donosilaca odluke; neomarksistički autori tumače »policies« kao funkcionalno uvjetovane odgovore na krize procese kasnog kapitalizma. Iako polaze od oprečnih teorijskih pretpostavki, obje su se ove pozicije okrenule empirijskom istraživanju različitih »policies«, koristeći pri tom i metodološke naputke policy-analize. Nakon propasti socijaldemokratske euforije planiranja (u

policy-istraživanje se okreće problemima implementacije političkih odluka. Pojava interesa za policy-analizu nije samo uvjetovana specifičnim političkim okolnostima, ona ima i svoju materijalnu podlogu: razgranati sistem javnih ili javno subvencioniranih znanstveno-istraživačkih institucija. Samo na saveznom nivou postoje 42 istraživačke institucije organizirane uz vladina ministarstva te daleko veći broj javno subvencioniranih instituta (naročito na području ekonomije). Institucionalizirana su i posebna tijela za znanstveno savjetovanje politike poput Savjeta stručnjaka (Sachverständigenrat) na području ekonomije. Najširi krug savjetodavnih znanstvenih institucija čine privatni instituti koji po narudžbi rade za državne organe različitih nivoa.

Na temelju uvida u gotovo dva desetljeća policy-istraživanja u Njemačkoj von Beyme — oslanjajući se na jednu noviju politološku raspravu o »političkom stilu« različitih političkih sistema — pokušava ocrtati njemački »politički stil«. Govoreći na najapstraktnijoj razini, taj stil obilježavaju sljedeći momenti: postoje česte promjene »policies« uz samo marginalne promjene političkih organizacija; postoji kontinuitet institucija političkog sistema usprkos političkom diskontinuitetu (promjene vladajućih stranačkih koalicija); savezne institucije su fragmentirane i raspršene (nisu čak ni geografski koncentrirane na jednom mjestu); javni programi usmjereni su u pravilu na čitavu populaciju, a ne na specifične grupe (dakle preferira se zakonska regulacija problema, što odgovara njemačkoj legalističkoj tradiciji); njemački savezni parlament ima vrlo razvijenu strukturu programski orijentiranih komiteta, no unatoč tome državna administracija (ministarstva) ima daleko veći utjecaj na formuliranje programa nego parlamentarni komiteti i preko njih zastupljene interesne grupe (što odgovara njemačkoj tradiciji dominantnog položaja javnih službenika).

Međutim, von Beyme pokazuje da se jedinstveni nacionalni politički stil u različitim razdobljima mijenja u ovisnosti o vladajućoj stranačkoj koaliciji odnosno stranačkom sastavu savezne vlade te u zapadnonjemačkoj povijesti razlikuje pet razdoblja s različitim političkim stilovima:

a) Razdoblje neprikosnovene dominacije kršćanske demokracije (CDU/CSU) iz-

među 1949. i 1966. obilježeno je odsustvom ekonomske regulacije, razvijenom socijalnom politikom i uvođenjem paritetnog suodlučivanja radnika u jednom sektoru privrede (tzv. Montan-industrija). U tom razdoblju konzervativna vlada razvija socijalnu politiku kao kompenzaciju za nedostatak nacionalne legitimacije, u frontalnoj opreci i suparništvu sa socijalističkim poretkom u istočnom dijelu podijeljene Njemačke. Te okolnosti objašnjavaju paradoks da u Zapadnoj Njemačkoj vrlo razvijena država blagostanja nije proizvod socijaldemokracije nego upravo konzervativaca.

b) U kratkom razdoblju tzv. Velike koalicije CDU/CSU-a i SPD-a (1966—1969) stvaraju se nove institucije za upravljanje na određenim policy-područjima (ekonomija, energija, promet), reformiraju se vlada i uprava te se eksperimentira s novim metodama državnog planiranja. Na temelju ustavne reforme (koja redefinira odnos savezne vlade i pokrajina) i niza zakona koji povećavaju mogućnosti vlade da intervenira u ekonomiji, razvija se koncepcija globalnog upravljanja ekonomijom (tzv. »koncertirana akcija«). Na i taj prošireni institucionalni okvir, dovoljan za rješavanje konjunkturne krize krajem šezdesetih godina, pokazat će se u uvjetima strukturne krize sedamdesetih, nedostatni za vođenje aktivne ekonomske politike i efikasne politike zapošljavanja.

c) Tzv. Brandtova era, početno razdoblje koalicije SPD-a i FDP-a (1969—1974), obilježena je diskusijom o modernizacijskim reformskim programima te nizom reformi i zaštitnih mjera na području stambene i legalne politike (reforma krivičnog zakona, liberalizacija abortusa, propisi o zaštiti potrošača i stanara).

d) Pragmatična faza socijaldemokratsko-liberalne koalicije (1974—1982) donosi »racionaliziranja« reformskih programa; provode se samo oni reformski zahvati koji ne uključuju veće troškove (iznimka je neuspjela reforma profesionalnog obrazovanja). Politika štednje i potiskivanja rastućih očekivanja prema državi, koju provodi Schmidtova vlada dovodi do krize

litičke mobilizacije za reformu te stoga i do potkopavanja legitimacijske osnove socijaldemokracije.

e) Razdoblje poslije 1982. godine, kada na vlast dolazi konzervativno-liberalna koalicija, obilježeno je inaguriranjem neoliberalne ekonomske i budžetske politike: štednjom na području socijalne politike, odustajanjem od aktivne politike zapošljavanja te poreznim stimuliranjem privatnih investicija i poduzetničkog rizika nastoje se poboljšati uvjeti ekonomske djelotvornosti privatnog kapitala.

Kako nadalje pokazuje von Beyme, nacionalan politički stil ne varira samo u različitim razdobljima, nego i u različitim policy-područjima (»političkim arenama«). Dok je u Njemačkoj anticipativni policy-proces na nekim područjima (npr. u obrazovnoj politici) daleko razvijeniji nego u mnogim drugim zemljama, politiku zaštite okoliša obilježava potpuno odsustvo anticipacije, a postoje i područja koja su razvijena s velikim zakašnjenjem (npr. vojna i nuklearnoenergetska politika). Njemačka legalistička tradicija rezultirala je npr. na području pravne (unutrašnje) politike represivnom regulacijom. Istovremeno je, međutim, velika moć njemačkih upravnih sudova postala osloncem protestnih grupa i osigurala je visok stupanj participativnosti na području ekološke politike (inicijative građana uspjele su pomoću sudskih presuda blokirati niz vladinih nuklearnoenergetskih i drugih industrijskih projekata). Končno, postoje područja poput ekonomske politike koja objedinjuju savsim oprečne političke stilove: u Njemačkoj postoji tradicija intervencionističke ekonomske politike, ali su upravo zato u dugom poratnom razdoblju dominirale ekstremne neoliberalne ideje koje odbacuju bilo kakvo planiranje i državnu intervenciju. Zato je državni intervencionizam jačao na rubnim i infrastrukturnim područjima ekonomije (npr. u prometnoj, energetskoj, stambenoj politici). Kapaciteti upravljanja ekonomske politike u užem smislu još uvijek su mali: sektor javnih poduzeća je ograničen, tako da se vlada može osloniti uglavnom samo na instrumente monetarne politike (ko-

nke), indirektni utjecaj na faktore proizvodnje pomoću fiskalne politike i subvencija, ograničenu sektorsku politiku (selektivno poticanje promocijskih programa razvoja), regionalnu ekonomsku politiku te kontrolu veličine poduzeća i anti-monopolističke mjere (kako duhovito primjećuje von Beyme: u organiziranom kapitalizmu država mora uspostavljati slobodu tržišta!).

Da bi se došlo do nešto općenitijih zaključaka o političkom stilu na različitim područjima politike, nužna je jedna apstraktnija definicija osnovnih »političkih arena« odnosno policy-područja. Oslanjajući se na jedno Lowijevo razmatranje, von Beyme predlaže razlikovanje pet osnovnih policy-područja: represivnog, regulativnog, distributivnog, protektivnog i participativnog. Na tim područjima u kreiranju »policijs« u različitoj mjeri sudjeluju državni akteri, različite društvene institucije i organizirane interesne grupe, a u parlamentu se manifestira različit stupanj suglasnosti ili sukoba među političkim strankama. U Njemačkoj najmanji stupanj suglasnosti postoji oko represivnih i participativnih mjera. Na ostalim područjima njemačke političke stranke (i konzervativci i socijaldemokrati) u velikoj mjeri uspijevaju realizirati svoje političke programe.

Razmatrajući zaključno koncept »političkog stila«, von Beyme ustvrđuje da on implicira prevelike generalizacije. Prihvatljivijim se eventualno čini govoriti o »stil« implementacije različitih »policijs«, dakle o obilježjima djelovanja upravnog aparata (iako i tu postoje razlike između tradicionalnih i novih ministarstava). Tu je njemački politički sistem obilježen institucionalnom fragmentacijom, mnoštvom uključenih upravnih instanci, nedostatkom mehanizma usuglašavanja organiziranih interesa i autonomijom upravnih institucija prema ministarstvima i parlamentu. Ukratko, implementacijski »stil« njemačkog upravnog sistema minimizira nestabilnost, ali blokira inovacije — zbog toga su i promjene vladajućih stranačkih koalicija mogle rezultirati samo malim političkim promjenama.

Recenzija
UDK 316.323.6 + 321.7 (480:481:485)

Risto Alapuro, Mati Alestalo,
Elina Haavio-mannila, Raimo
Väyrynen (ed.)

*Small States in Comparative
Perspective
Essays for*

Erik Allardt

Norwegian University Press, Oslo,
1986.

Nordijske zemlje privlače danas posebnu pažnju ne samo zbog izuzetno dinamičkih i progresivnih unutrašnjih društveno-ekonomskih i političkih procesa i impresivnih dostignuća na području ekonomsko-socijalne i političke modernizacije, nego i zbog svoje orijentacije na međusobnu suradnju u cilju rješavanja zajedničkih ekonomsko-socijalnih, političkih, kulturnih, zdravstvenih, zakonodavno pravnih, znanstveno istraživačkih i mnogih drugih pitanja. Internordijska suradnja danas je razvijena kako u regionalnim, tako i u širim međunarodnim okvirima. Rezultat je ove suradnje i knjiga *Small States in Comparative Perspective*, objavljena u čast jedne od najistaknutijih ličnosti u sociološkoj misli nordijskih zemalja Erika Allardta¹, profesora na Sveučilištu Helsinki.

Ova vrijedna i zanimljiva knjiga predstavlja zbirku eseja koji široko zahvaćaju i istražuju razne aspekte, društvene i političke, u nordijskim zemljama, ali i u nekim drugim evropskim zemljama iz komparativne perspektive. Širok raspon tema kreće se od opisivanja razlika i sličnosti u svakodnevnom životu ljudi na Istoku i Zapadu do istraživanja internordijskih razlika u karakteru korporativizma; od položaja malih zemalja u evropskoj strukturi na relaciji Centar-periferija do istraživanja odnosa između države i porodice u

¹ Erik Allardt danas je predstojnik istraživačke grupe za komparativnu sociologiju na Sveučilištu Helsinki. Pored Allardta značajna imena među nordijskim sociolozima jesu Gunnar Myrdal, Svedanin, iako nije bio sociolog po pro-

nordijskim zemljama i u Poljskoj; od promjena u finskoj sociologiji i političkoj znanosti do stvaranja države blagostanja u Finskoj promatrane iz komparativne perspektive; od partijskog sistema do socijalnih promjena u Finskoj. Bez obzira na širinu istraživane problematike, gotovo svi eseji u određenoj su vezi, budući da se u većini priloga istražuju nordijske zemlje, prije svega Finska, i što je težište uglavnom na istim slučajevima. Nadalje, usporedbe se odnose na male države ili se neka mala zemlja istražuje iz komparativne perspektive, te se stječe dojam o srodnosti eseja s obzirom na sličan metodološki interes.

Metodološki aspekt pomaže nam da uočimo što povezuje različite eseje, a što ih diferencira.

Suočeni s pitanjem kako *komparirati* države ili zemlje i kako ih analizirati, istraživači ove studije opredjeljuju se za *komparativni pristup*, koji se grubo može podijeliti u dvije široke kategorije: u endogene i egzogene modele komparativne analize.

U primjeni endogenog modela istraživač se koncentrira na *unutrašnje procese* u dvjema istraživanim pojavama ili jedinicama. Taj model primjenjuje u svojim analizama Erikson, Pöntinen, Alapuro, Alestalo, Flora, Uusitalo, Valkonen, Pesonen i Rantala, dok relativno veliki broj autora Eisenstadt, Alapuro, Kosonen, Väyrynen, Stolte Heiskanen i Ilkka Heiskanen — primjenjuje egzogeni pristup komparativnoj analizi. U tom slučaju kao okvir analize služi sistem država koje su ovisne jedna o drugoj, a istraživanj su procesi pod utjecajem »eksternalnih« faktora ili ovisne o položaju odgovarajuće države u međunarodnom sistemu.

Širina zahvata i usvojena tematska orijentacija utjecali su na grupiranja materije u predgovor, uvod i tri dijela. U predgovoru Ulf Himmelstrand, profesor sociologije na Sveučilištu Uppsala, portretira intelektualni i znanstveni lik profesora Erika Allardta i ukazuje na njegove izvanredne osobne kvalitete kao čovjeka, intelektualca i istraživača, te jezgrovito i sistematično izlaže njegove glavne teorijske i empirijske doprinose razvoju sociološke i politološke misli u nordijskim zemljama.

U prvom dijelu knjige, *Komparativna država Evropa*, obuhvaćena su

tiri eseja. U prvom, Johan Galtung analizira svakodnevni život ljudi na Istoku i Zapadu i ukazuje na razlike, ali i međuovisnost Istoka i Zapada na nivou kulturnih stilova. U eseju *Refleksije odnosa centar periferija i male evropske države S. N. Eisenstadt* analizira neke specifične karakteristike odnosa centar periferija u malim evropskim državama, položaj tih država u međunarodnim odnosima, te ukazuje na važnost utjecaja međunarodnih odnosa na karakter unutrašnje politike malih zemalja. Raimo Väyrynen uspoređuje dvije male evropske države, Austriju i Finsku, s aspekta njihove tehnološke ovisnosti o svjetskom ekonomskom sistemu i njegovom utjecaju na unutrašnji razvoj tih zemalja. Naglasak je stavljen na istraživanje ukupnosti odnosa između vanjske tehnološke ovisnosti, nacionalnog sistema znanosti i tehnologije i ekonomskog razvoja. Pažljivim istraživanjem i analiziranjem sličnosti i razlika Austrije i Finske autor nas upoznaje s bitnim elementima za komparativnu analizu i istovremeno daje materijal za neka teorijska uopćavanja. Elina Haavio — Mannila, Rita Liljeström i Magdalena Sokolowska kompariraju nordijske zemlje i Poljsku s aspekta odnosa porodice i države. U nordijskim zemljama država je, osobito u novije vrijeme, preuzela obavljanje nekih funkcija koje su tradicionalno pripadale porodici. U Poljskoj, gdje je izraženija odvojenost države od civilnog društva, sistem porodice ostao je pak najznačajniji element u nacionalnoj strukturi. Stoga su unutrašnji odnosi porodice i države bitno različiti u nordijskim zemljama u odnosu na one u Poljskoj, a država je u nordijskim zemljama mnogo osjetljivija na artikulirane zahtjeve koji potječu iz društva.

Drugi dio knjige tematski se usredotočuje na internordijska kompariranja. Riso Alapuro u studiji *Međudržavni odnosi i politička mobilizacija u nordijskim zemljama* polazi od teze da u proučavanju masovne političke mobilizacije u nordijskim zemljama utjecaj međunarodnih faktora ne smije biti ignoriran. On ne zanemaruje ulogu ekonomsko-socijalnih faktora, ali smatra da su oni nedovoljni za razumijevanje i objašnjenje političke mobilizacije. Povišeno gledajući, masovna politička mobilizacija u nordijskim zemljama bila je istovremeno mobilizacija usmjerena pro-

je, a u cilju ostvarenja nacionalne nezavisnosti. Podrobnom analizom autor pokazuje kako su unutrašnji strukturni konflikti u nordijskim zemljama rezultat ne samo međuklasnih sukoba, nego i različitih stupnjeva interakcija tih zemalja s drugim državama i međunarodnih kriza. S komparativne točke, međunarodni faktor igra različitu ulogu u pojedinim zemljama. Utjecaj vanjskog faktora na političku mobilizaciju masa i strukturiranje unutrašnjih konflikata najmanje se osjećao u Švedskoj, a najdramatičnije u Finskoj, dok su u Norveškoj i Danskoj međunarodne krize i vanjski faktor dali početni podstrek demokratizaciji i transformaciji političkog sistema. Pekka Kosonen analizira javne rashode u nordijskim nacijama državama i istražuje načine njihova prilagođavanja novim ekonomskim uvjetima 1970-tih i 1980-tih godina. Ovisno o specifičnosti pojedinih modela ekonomsko-političkih odnosa, te su zemlje različito reagirale na ekonomsku recesiju. Uloga javnih rashoda u vrijeme prosperiteta i recesije stavlja se u odnos prema tim modelima. Autor pokazuje kako je ekspanzija javnih rashoda za vrijeme recesije više bazirana na kontradikcijama specifičnih modela pojedinih nordijskih zemalja, nego što je ona sama izvor tih kontradikcija. Dag Ancker i Voitto Helander u svom eseju interpretiraju problem korporativizma i reprezentativne vlade u nordijskim zemljama. Izloživši različite pristupe studiju korporativizma i različite koncepcije — od poznate i citirane Schmitterove definicije korporativizma do određivanja tog pojma u radovima britanskih i kontinentalno evropskih znanstvenika — autori se zadržavaju na tzv. »skandinavskoj školi« koja težište stavlja na reprezentativnu, tj. predstavničku dimenziju. Autori se opredjeljuju za tipološki distinkciju Gerharda Lembrucha na sektorski i dogovorni korporativizam. Prvi koncept znači reprezentaciju interesa koja je ograničena na specifične sektore ekonomije i involvira centralizirane sektorske organizacije koje uživaju predstavnički (reprezentativni) monopol. Dogovornim korporativizmom označava se reprezentacija interesa koja uključuje pluralitet organizacija onih koji obično reprezentiraju antagonističke interese i upravljanje njihovim konfliktima, te koordiniranje njihovih akcija s vladinim aktivnostima s obzirom na zahtjeve nacionalne ekono-

torā, da nordijska politička znanost stavlja velik naglasak na međugru interesnih organizacija i vlade, budući da je ta međugra karakteristična crta nordijskih političkih sistema. Naime, nordijska društva tradicionalno karakteriziraju mnoštvo organiziranih interesa i uska suradnja interesnih organizacija i organa vlasti. Polazeći od navedenih distinkcija korporativizma, autori daju kratak prikaz djelokruga korporativističkih manifestacija u nordijskim zemljama i u tom kontekstu postavljaju pitanje što znači korporativizam za funkcioniranje reprezentativne vlade u nordijskim zemljama i kakve su konzekvencije političkog utjecaja ovih manifestacija na formiranje politike općenito. S tim u vezi važno je i pitanje postoje li u korporativizmu mehanizmi koji prijetu ili unapređuju principe reprezentativne vlade. Riječ je o faktorima koji su važni za interpretaciju korporativizma s aspekta reprezentativne vlade. (Reprezentativna vlada u koncepcijama autora znači sistem vlasti u kojem predstavnici naroda sudjeluju u značajnoj mjeri u donošenju političkih odluka). Autori navode mišljenje i stavove norveškog profesora Johana Olse na, finskog profesora Erika Allardta i švedskog profesora Olofa Ruina, koji su u svojim raspravama i procjenama značenja korporativizma za suvremenu demokraciju pokazali da korporativistička struktura neizbježno znači ograničavanje parlamentarne vlasti (Erik Allardt), ili da problem reprezentativnosti ostaje ključna slabost interesnih organizacija (Olof Ruin). Autori smatraju da nije teško istaknuti prednosti korporativizma za funkcioniranje političkog sistema nordijskih zemalja, jer organizirana participacija znači da narodu stoje na raspolaganju i drugi kanali artikulacije osim redovnih parlamentarnih. Iako je riječ o važnom aspektu političkog sistema u nordijskim zemljama, autori ne istražuju uzročne faktore koji su utjecali na razvoj korporativizma u nordijskim zemljama. Robert Erikson i Seppo Pöntinen istražuju socijalnu mobilnost ekonomski aktivne populacije u Finskoj i Švedskoj, te u komparativnoj analizi pokazuju da je stopa socijalne mobilnosti u obje zemlje relativno visoka zbog promjena u socijalnoj strukturi i smanjenja poljoprivrednog stanovništva. Udio mobilnosti u ove dvije zemlje srazmjeran je

Treći, dio knjige posvećen je *Finskoj u komparativnoj perspektivi* i sastoji se od pet eseja. Veronica Stolte-Heiskanen i Ilkka Heiskanen u eseju *Intelektualni stilovi i paradigmatičke promjene u finskoj sociologiji i političkoj znanosti* kao okvir analize uzimaju Galtungovu studiju o intelektualnim stilovima u socijalnoj znanosti. Modernu socijalnu znanost, prema Galtungu, karakteriziraju četiri prevladavajuća intelektualna stila: saksoski, teutonski, galski i niponski. Prema Galtungu, važna je i podjela svijeta na centar i periferiju. Finska je u koncepcijama Heiskanena skicirana kao periferiji koja se nalazi pod utjecajem paradigmatičkih promjena i promjena intelektualnih stilova (automatska difuzija znanstvenih inovacija) koji dolaze iz drugih intelektualnih centara. Autori suprotstavljaju dva pristupa: jedan počiva na ideji paradigmatičkog razvoja, a drugi na ideji intelektualnog stila, te pokušavaju integrirati ideju automatske difuzije znanstvenih inovacija (paradigmatička promjena, promjena stila) s idejom posrednika (agenta) difuzije — tzv. »paradigmatički egzemplar« koji odabire, posreduje i modificira poticaje iz drugih intelektualnih centara. »Paradigmatički egzemplari mogu djelovati kao medijatori između centara i periferije: oni mogu inkorporirati i modificirati poticaje iz centara u skladu s nacionalnim potrebama i prevesti ih u nacionalnu znanost« (162). Heiskanenov esej pokušava razmisliti posebne i zajedničke uloge koje igraju intelektualni stilovi, paradigmatičke promjene i agenti difuzije u razvoju finske sociologije i političke znanosti. Prema mišljenju autora, poslijeratno razdoblje u finskoj sociologiji i politologiji karakteriziraju »modernizacija, dolazak novih paradigmi i njihova finalizacija, profesionalizacija i porast nacionalne važnosti u socijalnom razvoju i demokratizaciji« (168). Matti Alestalo, Peter Flora i Hannu Uusitalo u eseju *Struktura i politika u stvaranju welfare state: Finska u komparativnoj perspektivi* raspravljaju o teorijama i hipotezama kojima bi objasnili razvoj i specifične crte welfare state u Finskoj. Teorijska objašnjenja ovih pitanja autori grupiraju u tri kategorije: politička, strukturno-funkcionalna i strukturalno-politička. U analizi posebnu pažnju posvećuju radničkoj klasi, Socijal-demokratskoj partiji i radničkim sindi-

nicima u stvaranju welfare state. Istraživanju su pokazala da je Finska u usporedbi s trinaest evropskih država sve do 1960. godine bila zemlja s najnižim postotkom socijalne sigurnosti. Kao rezultat reformi 1957, 1960. i 1964. (penzijskih i uvođenjem općega socijalnog osiguranja u slučaju bolesti) Finska se iznenada našla u vrhu Zapadne Evrope, zajedno s drugim skandinavskim zemljama i Nizozemskom. Perri Pesonen i Onni Rantala analiziraju razne aspekte finskog partijskog sistema i ukazuju na karakteristike koje taj sistem dijeli s drugim malim evropskim demokracijama, kao i one po kojima se taj sistem distancira od ovih zemalja i etiketira zbog svojih specifičnosti kao »ekstremni i polarizirani multipartizam« (Sartori) i kao »devijantni slučaj« u odnosu na petorpartijske sisteme skandinavskih zemalja. (Berglund i Pesonen). Tapani Valkonen istražuje tajne preuranjene smrtnosti Finaca (muškaraca), koja se izražava u vrlo visokoj stopi smrtnosti. Autor navodi nekoliko razloga preuranjene smrtnosti Finaca: štetne posljedice drugoga svjetskog rata, strukturu zanimanja, relativno nizak životni standard do 1960, genetske faktore, masnoće u ishrani i nedostatak minerala, pojavu elementa selenija u hrani, pušenje, konzumiranje alkohola i nacionalnu kulturu Finaca. Paaavo Seppänen analizira socijalne promjene u finskom društvu u 20. stoljeću iz empirijske perspektive i informira čitaoca o brojnim aspektima socijalnog života kao što su tehnologija, ekonomija, politika, obrazovanje, znanost, religija, komunikacije, devijantna ponašanja i drugo. Interes autora kreće se u dva osnovna pravca: k identifikiranju osnovnih dimenzija promjena i k analizi faza promjena. Seppänen socijalne promjene u finskom društvu dovodi u vezu s procesima u zapadnim zemljama.

Na osnovi prikaza problematike može se zaključiti da je ova knjiga vrijedan i zanimljiv rad, te nesumnjiv prilog naučnom osvjetljavanju aktualnih društvenih i političkih procesa u nordijskim zemljama. Posebna je vrijednost knjige u tome što je većina analiza komparativne prirode, te može poslužiti svima koji se interesiraju ne samo za nordijske zemlje, nego i za politička zbivanja suvremenog svijeta.

Recenzija
UDK 316.323.72(497.1)+
321.74(497.1)+329.15(497.1)

Aleksandar Grlićkov:

Kriza i izlazi

Radnička štampa, Beograd, 1987, str. 187

Aleksandar Grlićkov polazi od teze da je Jugoslavija u najtežoj, najdubljoj i najsloženijoj krizi u poslijeratnom razvoju, krizi koja dovodi u pitanje proklamirane ciljeve i vrijednosti društva i kontinuitet socijalističke revolucije. Kriza nije isključivo ekonomska, već je i društvena, politička, moralna i psihološka. Ostajući počesto u ideološkom miljeu koji je omogućio navedeno stanje, autor ne može otići dalje od pitanja: »Zašto se socijalističko samoupravljanje i socijalizam kao takav reprodukuju na iskrivljenoj osnovi nasuprot našim ciljevima« i odgovora koji lociraju nesistemske uzroke takvom stanju. Premda ispravno konstatira da »nastojanje da se radikalno raskine sa prethodnim zakonitostima građanskog društva sa jedne i projektovanje konkretnih političko-ekonomskih mehanizama na bazi krajnjih ciljeva socijalističkog samoupravljanja s druge strane, nisu dali ni približno zadovoljavajuće rezultate«, nudeći moguće putove za izlazak iz krize više vodi računa o tim »krajnjim ciljevima«, nego o interesnoj dinamici postojećeg društva.

Premda je riječ o tekstovima koji nisu strogo znanstvenog karaktera (prevladavaju intervjui objavljeni posljednjih godina) moguće je pronaći neke bitne točke koje karakteriziraju pristup A. Grlićkova zadanoj tematici.

Razmišljajući o konzekvencijama postojeće situacije autor konstatira da se čak i vodeće političke snage u društvu pitaju da li je »kriza dovela u pitanje kontinuitet revolucije i njena osnovna, temeljna opredeljenja« (11). Izgleda smislenim zamijeniti teze i upitati da li navedeni kontinuitet (revolucionarni po samorazumijevanju) dovodi društvo u situaciju koja se sve češće imenuje krizom. Pogotovo zato što autor priznaje postojanje »elementarne teorijske, ideološke i praktične vulgarizacije koja politički prevrat, tj. socijalističku revo-

lutičkim ciljevima« (10). Istina, politički prevrat nije krajnji cilj socijalističkog pokreta (tj. njegovog boljševičkog dijela), ali što učiniti kada politički prevrat i njegovo osiguranje postanu ili ostanu njegov jedini sadržaj? Izvjesna je tek nerealnost zahtjeva za (samo)demonopoliziranjem SKJ u upravljanju društveno-ekonomskim razvojem. Ne mišljenja na stvari što neki (ili mnogi) ne žele »ni državnu partiju, ni partijsku državu«, jer bez institucionaliziranoga političkog pluralizma (institucionaliziranih različitosti i nejednakosti društvenih grupa) nema drugačijeg SKJ niti drugačije države, nema društvene kontrole nad njima niti realne prisile koja bi ih mogla razriješiti postojeće simbioze.

Već u definiranju krize autor ukazuje na njezin svjetskopovijesni kontekst. Univerzalnost i kroničnost bitni su atributi krize, koja je određena kao odlučujuća prekretnica u razvoju društva. Kriznost svjetsko-povijesne situacije uzrokuje i potencira to što su dominantne misli epohe (time i odrednice duha vremena) revolucionarne misli: znanstveno-tehnološka, socijalistička i antikolonijalno-narodnooslobodilačka. Postojeću situaciju karakterizira, prije svega, snažna koncentracija energije za jedan bolji i pravedniji život. Probleme čovječanstva autor vidi u birokratskom ometanju razvoja socijalizma, a naletu neokonzervativne ideologije, a prisutan je i strah od samouništenja čovječanstva. A. Grlićkov konstatira i smanjeno interesiranje za političke i druge probleme vremena u kojemu živimo (26). Sve je to potrebno navesti jer autor smatra da je važno upravo povezivanje krize jugoslavenskih društva s globalnim svjetsko-povijesnim kretanjima. Život u krizi je nužan sve dok pozitivni naboji ne oblikuju slijedeću povijesnu epohu. A sadržaj nadolazeće epohe već se nazire, jer je samoupravljanje — nova civilizacija (61)!

Valja istaknuti nesrazmjer između pojma krize, koji autor rabi, i rješčenja koja za nju nudi. Kriza je poremećaj, neredovno stanje, odlučujuća prekretnica u razvoju društva. »Istorijsko iskustvo potvrdilo je i potvrđuje da kao posljedica krize, preko noći, ako tako može da se kaže, menjan je postojeći sistem institucionalnih, normativnih i drugih vrednosti, razoravana tradicija, ostvarivani nagli zaokreti u izvesnom

strane nude se, kao rješenja za izlazak iz krize, one vrijednosti, norme i institucije koje su već godinama na jugoslavenskoj političkoj pozornici.

U određenju pojma krize krije se i jedan od načina legitimiranja političkog sistema. Kriza je prekretnica na kojoj društvo ima krenuti k ciljevima koji su mu zacrtani. Ciljevi nisu upitni, upitno je sve ono što priječi njihovo ostvarivanje! »A zašto bi se i plašili? Imamo program i politiku koja izražava interese radničke klase i svih radnih ljudi, socijalističku alternativu progresivnu po svojoj opredjeljenosti. To što nam u praksi sve ne ide lako, nije razlog strahu i zatvaranju već naprotiv, podsticaj na borbu za dosledno ostvarivanje naših programskih i konkretnih opredjeljenja« (43). Značajna karakteristika legitimiranja vlasti sastoji se u tome da se pred društvo postave nerealan i neostvarivi ciljevi, a njihovo neostvarivanje povod je za učestalo i nesmetano interveniranje u sve pore društvenog života. Za neostvarivanje ciljeva nisu krivi oni koji se za njih »zalažu i bore«, već nekakva apstraktna birokracija ili izvanjsko okruženje (MMF npr.) ili/i svi oni kojima se na bilo kojoj osnovi može pripisati oznaka »neprijatelj«. Pogotovo zato što Grličkov smatra da »heterogene ideje sada razornije deluju nego sama ekonomska kriza« (129). No, ni navedena floskula nema stvarnog sadržaja, što posredno priznaje i sam autor: »Ali, iako svi negoduju zbog sadašnjeg stanja samoupravljanja, ne postoje kod nas socijalne snage koje bi bile raspoložene za neku alternativu« (131).

Što su karakteristične krizne tendencije u društvu? Grličkov ističe nefunkcionalnost institucionalnog sistema odnosno njegovu nemogućnost, da »i uz snažno angažovanje organizovanih subjektivnih snaga, rešava društvene protivčnosti, reprodukuje svoje osnovne vrednosti, sopstveni vrednosni institucionalni sistem« (108). Nadalje, dolazi do formalizacije funkcioniranja socijalne organizacije društva, koja postaje usko grlo za društveno-ekonomski i politički život, te se rješenja sve više traže izvan nje. Ciljevi se društva sve teže usmjeravaju i ostvaruju »u okviru vrednosti utvrđenog poretka i institucija«. Napokon »na taj način se stvara atmosfera nerazlikovanja dozvoljenog od onog što to nije, stvarnog od mogu-

turječnosti utječe na politizaciju konkretnih interesa što vodi k dezintegracijskim i dehomogenizirajućim tendencijama.

Prva od pretpostavki za razrješavanje problema jest povezivanje jugoslavenske krize sa situacijom u svijetu. Mehanizmi povezivanja nisu pak jasni. Ostaje tek konstatacija: »Svet će izaći iz krize, i mi takođe, ali za nas je najbitnije na koji način i kojim putem« (98).

Sljedeći je korak sadržan u odgovoru na zahtjeve nove tehnološke revolucije. Dosadašnji je model industrijalizacije iscrpio svoje potencijale, te je nužan efikasniji sistem privređivanja. Drugi je problem postojanje nacionalnih ekonomija koje uzrokuju snažne dezintegracijske procese u zemlji. One su izraz dominacije politike nad ekonomijom i pokazuju tko je nosilac nacionalnog interesa. Kako su političke elite nosilac nacionalnog interesa, nije čudo što dolazi do dioba i logike »čistih računa«. Tako se i autor priključuje plejadi političara i nemalom broju analitičara društvene zbilje koji osnovnu proturječnost sistema vide u sukobu politike i ekonomije, države i društva, etatizma i samoupravnog načina proizvodnje. Autor eksplicitno tvrdi da su »ekonomske teškoće u osnovi uvećane baš ovom nepovoljnom tendencijom, snažnim uticajem države na oblikovanje odnosa u proizvodnji a preko nje u društvu u celini« (77). S druge strane, konstatira da učestale intervencije države tek ublažavaju posljedice krize, a ne otklanjaju njezine uzroke. Mehanizmi sistema ne samo da ne osiguravaju reproduciranje sistema, već i pridonose kriznim procesima. Stoga autor inzistira na radikalnoj preinaci »samog načina proizvodnje u praksi, a ne samo u institucionalnim rešenjima« (78). Korak u tom smjeru bilo bi bolje razumijevanje i praktično primjenjivanje instituta pluralizma samoupravnih interesa, koji je, eto, dobar ali neozbiljan!

Bar dvije stvari nedostaju u navedenoj problematici: prvo, mogućnosti i dosezi ideje o odumiranju države i, drugo, stvarni uzroci nemogućnosti i samoreproduciranja sistema. Možemo se suglasiti s autorom o izlišnosti jačanja skupe i neučinkovite države, koja nije valjano konstituirana i ne podliježe demokratskoj kontroli te, povrh toga, »slu-

uloge kao spasioca« (78). Drugo, stvarni uzrok nemogućnosti samoreprodukcije sistema vidimo u tome što »socijalizam ukida društvo kao specifični tip povezanosti među pojedincima.

Društvo prestaje biti proces koji se sam uspostavlja po specifičnim, objektivnim zakonitostima, logikom nastojanja da čovjek zadovolji svoje potrebe vlastitim radom« (Ivan Prpić, *Naše teme* 5/1988, str. 1156). Istovremeno, raskinute društvene veze socijalistički poreci nisu uspjeli nadomjestiti novim sistemom društvenih veza, ukinutu procesualnost novim tipom procesa. U takvoj situaciji problemi kompleksnosti društvenog života rješavaju se učestalim i sveobuhvatnim intervencijama partijskog vrha, koje vremenom postaju nužnost i uvjet funkcioniranja sistema.

Posljedice su više nego porazne, te se i A. Grličkov zalaže za demokratsku transformaciju Saveza komunista. Tvrdi se da su dosadašnje metode i oblici rada SKJ potpuno prevladani i da onemogućavaju izlazak iz krize.

Bitno sredstvo demokratske transformacije SKJ jest dijalog. Dijalog je preduvjet progresivnosti revolucionarnog progressa, on ovisi o volji političkog vrha (»sve smo teme otvorili«), »mora se voditi u demokratskoj i drugarskoj atmosferi među revolucionarima koji su se dobrovoljno uključili u ostvarivanje svojih ideala, motivisani sopstvenim i dejnim opredeljenjima i težnjama da daju svoj doprinos revoluciji koja nikad nije dovršena«, vodi se u okvirima »opšte idejno-političke linije Saveza komunista«, a da otvori »mogućnosti za široka traganja za konkretnim rešenjima« (39). Osim okvira i aktera dijaloga, navodi se i njegov sadržaj. Sadržaj dijaloga je, prije svega, društvena kritika. Društvena kritika ima dva poglavita cilja: prvo, instrument je ostvarivanja partijskih ciljeva i, drugo, snažno je »oružje protiv naših protivnika, protivnika socijalizma zasnovanog na samoupravljanju« (42). Kako se SKJ odrekao monopola na istinu, svi imaju pravo na kritiku, ali je opravdana ona kritika koja se »organizovano ne suprotstavlja poretku« (124). Onaj tko želi oblikovati alternativne prijedloge mora ispuniti dva uvjeta: biti znanstveno i stručno osposobljen, i politički podoban, što autor ne poistovjećuje s partijskom pripadnošću. Bitno je uočiti da se principi unutarpartijskog dijaloga nastoje pri-

gih društvenih aktera, pri čemu SKJ ima jaku arbitrarnu ulogu. Indikativna je i svojevrsna instrumentalizacija društvene kritike, vidljiva u stavu prema građanskim peticijama: »Međutim, ta sada masovna proizvodnja peticija nikome ne koristi. Vodećim političkim snagama to može biti samo signal kako raspoloženja pozitivnih snaga tako i namjera kontrarevolucionarnih snaga« (138). Vidljive su i granice društvenog dijaloga: »Razume se da to pretpostavlja da dijalog o osnovnim vrednostima našeg društva ne možemo voditi ni sa kim, zbog toga što je to pitanje vlasti, a o njoj se dijalog ne može voditi — da li ćemo je očuvati ili pokloniti neprijateljskim snagama« (70). Na drugom se mjestu navodi da se ne razgovara s onim koji pretendiraju na vlast, na duhovnu dominaciju itd. Kako pitanje vlasti mogu postavljati samo neprijatelji, a dijalog je mišljen i moguć samo među istomišljenicima, to ozbiljan dijalog o postojećoj situaciji nije moguć!

Slijedeći korak, unutarpartijskim dijalogom prenovljenog SKJ, jest strategija kojom se stvara nova moralna atmosfera, mijenja svijest, kojoj je cilj borba za ljude. Nije riječ o novoj strategiji, jer je postojeći politički poredak i prije primjenjivao instrument društvene kampanje i njime postizavao određene pozitivne, kratkoročne efekte. Društvena kampanja može mobilizirati mase za postizavanje određenih materijalnih ciljeva, odstranjivanje pojedinih ličnosti iz političkog vrha zemlje, prenošenje pažnje javnosti na probleme vanjskog okruženja, ali ne može biti sredstvo razrješenja bitnih problema.

Istaknimo i nekoliko prijedloga Grličkova za preinake u političkom sistemu. Prvi je prijedlog sadržan u zadatku SKJ da izvede radničku klasu na političku pozornicu. Samo »izvođenje« sastoji se u zahtjevu za radničkom većinom i u SKJ i u delegatskim skupstinama, kako bi politički sistem što dosljednije izražavao klasno-socijalnu strukturu jugoslavenskog društva. Autor ne shvaća preusko pojam radničke većine, jer »u strategijskom smislu poimanje radničke većine menjače se shodno promenama u samoj strukturi stanovništva, razvojem tercijarnih delatnosti, ili velikim učešćem stručnjaka u društvenom životu« (169). Tu su i zahtjevi za kadrovskom rekonstrukcijom političkih organizacija i institucija. Autor tvrdi da

racija; neki su naraštaji sasvim preskoceni, nema navike odlaska i normalnih dolazaka» (139). Stoga je potrebno na upravljačke poslove u društvu »uvući« i veliki broj ljudi koji nisu marksisti i komunisti, ali koji podržavaju osnovne ciljeve društva. Ističe se i važnost izbora u delegatskom sistemu (veći broj kandidata, tajno glasanje).

Skupni nazivnik navedenih zahtjeva jest »demokratizacija društva«, koju treba osigurati integralnim samoupravljanjem. Samoreprodukcija socijalističkog samoupravljanja osigurava se i temeljuje u »međusobnoj dijalektici avangarde i radnih ljudi« (100). Autor se stoga zalaže za proces maksimalne homogenizacije društva. No, nije uvjerljivo istovremeno zagovarati pluralizam samoupravnih interesa, koji uključuje i politički pluralizam, i homogenizaciju društva.

Autoru ipak valja odati priznanje da je niz pitanja pokrenuo znatno prije mnogih političara i znanstvenika i tako pridonio kulturi političkog dijaloga. Valja ozbiljno shvatiti i njegovo upozorenje o mogućim posljedicama kriznih procesa po socijalističko samoupravljanje: »Ako bi se desilo da vlast počne da se valja ulicom — ne bi postojali ni uslovi ni mogućnosti da se pozitivni segmenti nezadovoljstva usmere prema ekonomskoj stabilizaciji na osnovama socijalističkog samoupravljanja, odnosno u pravcu društveno-ekonomske i političko-socijalne stabilnosti« (98).

Josip Esterajher

Recenzija
UDK 316.323.72(497.1)

Mladen Lazić:

U susret zatvorenom društvu

Naprijed, Zagreb, 1987.

Klasna struktura jugoslavenskog društva jedna je od zapostavljenih oblasti u našoj sociološkoj literaturi. Nedostaju radovi koji bi na teorijskoj razini razmatrali taj fenomen, a nema ni empirijskih istraživanja koja bi cjelovito

sociolog mlađe generacije, ambiciozno se posvetio istraživanju te oblasti. Njegov rad »Reprodukcija društvenih grupa u Hrvatskoj«, koji je nastao u okviru projekta »Socio-kulturni razvoj«, prošle je godine zagrebački »Naprijed«, ponešto izmijenjen, objavio kao knjigu *U susret zatvorenom društvu*.

Svoje istraživanje autor predstavlja u dva logički podijeljena dijela. Prvi nosi naslov »Reprodukcija socijalističkog društva«, a drugi »Istraživanje vertikalne pokretljivosti«.

U prvome dijelu knjige Lazić razvija kategorijalni aparat koji će primjenjivati u empirijskome izučavanju društvene strukture. Polazna mu je pretpostavka da »jugoslavensko društvo predstavlja poseban oblik globalnog tipa (formacije) socijalističkog društva.« Oдавce posve opravdano izvodi potrebu teorijskih univerzalnih kategorija. Za ovom konstatacijom slijedi razmatranje o socijalizmu kao posebnoj društvenoj formaciji, nastaloj kao rezultat ukidanja proizvodnje kapitala na kojoj je počivala reprodukcija buržoaskoga društva. Spomenuti uvid dopunjava hipotezom (koja u kasnijemu toku rada služi kao njegova okosnica) »po kojoj je ukidanje kapitala izvršeno na takav način da se i novi odnosi uspostavljaju na osnovu klasnog antagonizma«. Prema takvu, posve opravdanom stavu, društvo se ponovo raspada na dvije osnovne klase. Lazić tako stvara podjelu na klasu kolektivnih vlasnika, koju smatra agentom plana (»Centralno planiranje, znači, predstavlja upravljanje celokupnom društvenom reprodukcijom... na centralizovan način, tj. kontrolisanje svih ključnih segmenata društva sa jednog 'komandnog' mesta») i radništvo, koje je nosilac isključivo manualnih poslova.

Do ovakve podjele društva autor dolazi na osnovi lapidarne politekonomske analize planskog načina proizvodnje. Ukidanjem proizvodnje kapitala društvenost se proizvodnje pokazuje u svojoj svojoj neposrednosti. Reprodukcija sama radi sebe zamijenjena je planom. Međutim, plan nije tek neutralna sinteza općih društvenih potreba. Lazić pokazuje da je funkciju planiranja u trenutku uspostavljanja nove formacije na sebe preuzela hijerarhijski formirana partijska organizacija. On nalazi da je, dakle, planiranje funkcija vrha hijerarhije. Nadalje, objašnjava da je ono ujedno

ložaj, po njegovu mišljenju, tu grupu čini faktičkim vlasnikom sredstava za proizvodnju, stoga o njoj govori kao o kolektivnome vlasniku. Nasuprot monopoliziranome vlasništvu, na drugoj strani odnosa logično se javlja lišenost od vlasništva. Budući da po autorovu mišljenju ta suprotstavljenost ima osnovu u objektivnome položaju u proizvodnji, ta se suprotnost pojavljuje kao klasna proturječnost.

Nakon ovoga razmatranja slijede studija o planskoj proizvodnji i razmatranje o zamjeni razmjenske vrijednosti planskom vrijednošću. U ovome dijelu, u kome Lozić pokazuje zavidno političko-ekonomsko znanje, dovodi u odnos dvojnost upotrebne i razmjenske vrijednosti, kojom je obilježena proizvodnja roba u kapitalizmu, i dvostruki karakter planskoga proizvoda koji je, po njemu, obilježen planskom i upotrebom vrijednošću. Zanimljivo je i razmatranje o odnosu sistemskoga rada i potrebnog rada.

Baveći se proučavanjem strukture klasnih odnosa kakve je prikazao, Lazić objašnjava da je klasa kolektivnih vlasnika hijerarhijski organizirana kao, kako kaže, »dosledna piramida«, sa pojedincem na vrhu i sve širim krugovima položaja (funkcija) prema dnu. Iako kao pravilnost naglašava koncentriranje sve vlasti u vrhu piramide, a smatra da »funkcionisanje kolektiviteta vladajuće klase počiva na konačnom diktumu 'krajnje instance', Lazić se bavi i kolektivnim rukovodstvom kao pokušajem da se spreči formiranje trajno dominantnih koalicija rastakanjem autokratskoga vrha u malu grupu upravljača u kojoj unutrašnji odnosi treba da budu transparentni. Po njegovu mišljenju, takvi sistemi posjeduju imanentnu nestabilnost, jer ili će se netko od pojedinaca nametnuti kao voda, ili će sistem perzistirati principom rotacije. Sukladno Lazićevoj konstrukciji, »društveni odnos imanentno nameće težnju za dominacijom«, pa je rotacija nužno neefikasna, jer po njemu ona predstavlja tek »ozakonjenje permanentnog sukoba bez razrešenja ('pobednika)«.

Autor nalazi da su granice klase kolektivnih vlasnika de facto određene administrativnim aktom, da je klasa dosljedno zaokružena samodefiniranjem. Međutim, ako je klasa kolektivnih vlasnika prema unutra homogena, ona nije

ka«. Međutim, Lazić smatra da hijerarhijska struktura kakvu nalazi unutar klase kolektivnih vlasnika produženo važi i za čitavo društvo. Nadalje, u društvu se, po njegovu mišljenju, »razvija mnoge delatnosti čija je isključiva svrha — reprodukcija vladajućeg odnosa«, ali oni koji djelatnosti obavljaju ne pripadaju grupi kolektivnih vlasnika, nego se hijerarhijski nalaze ispod vladajuće klase time što nemaju autonomiju u upravljanju ljudima, čak ni onda kad su im oni formalno potčinjeni. Autor tako govori o posrednoj klasi čija je moć rezidualna, izvedena iz strukture nadređenih položaja. Tako definirana posredna klasa, iako nema samostalne osnove na kojoj bi gradila vlastitu egzistenciju, relativno je nezavisna, jer se postavlja upravo između dvije konfrontirane klase.

I radništvo je u Lazićevoj konstrukciji unutar sebe hijerarhijski stratificirano. U tome on nalazi uzroke njegove političke nedjelatnosti. Nadalje, autor smatra da ni historijski, a naravno ni neposredni interesi svih slojeva radništva nisu isti. Posebno je apostrofirani sloj koji obavlja sistemski rad i koji se dugoročno povećava.

Kada govorimo o klasnoj reprodukciji u socijalizmu, o problemu koji je gotovo neistražen, Lazić odbacuje objektivnu prema kojoj socijalizam ne može biti shvaćen kao nova klasna formacija iz jednostavnoga razloga što, iako se dominantna grupa formira kao oligarhija, njezini predstavnici svoj položaj ne mogu ostaviti u nasljedstvo potomstvu. Ovdje se autor vraća svojoj polazišnoj konstataciji da se »podela rada u odnosu na grupe iskazuje kao nužnost; prema pojedincima ona se pojavljuje kao nešto slučajno«. Prema tome, klasnu podjelu autor proučava baveći se odnosom društvenih grupa.

U drugome dijelu knjige »Istraživanje vertikalne pokretljivosti« autor izlaže rezultate istraživanja koje je na osnovi izloženoga kategorijalnog aparata proveo 1984. godine na teritoriju Hrvatske, u 36 općina i na teritoriju Gradske zajednice općina Zagreb. Uzorak anketiranih bio je kvotnoga tipa, a uključeno je 400 ispitanika iz devet društvenih grupa (sukladno izloženoj klasnoj podjeli).

Lazić u svome radu ne poštuje pretpostavku koju je na početku deklarira-

ljivo da bi jugoslavensko društvo doista shvaćao kao »poseban oblik globalnog tipa socijalističkog društva«. Dapače, kategorijalni aparat koji razvija, njegova politekonomska i sociološka razmatranja, a i ono osnovno, tip klasne podjele i strukture, ni po čemu ne odražavaju promjene proizašle iz samoupravne organizacije. Kategorijalni aparat, kojime se Lazić koristi, možda bi mogao biti efikasan za analizu rigidnoga realsocijalističkog modela, a njegova razmatranja o klasi kolektivnih vlasnika i o piramidalnomic ustroju klase, pa i cijelog društva, neodoljivo podsjećaju na kategorijalni aparat koji Rudolf Bahro razvija u analizi sovjetskoga društva (*Alternativa — kritika reálnog socijalizma*, Globus, Zagreb, 1981). Doduše, Lazić se nigdje ne poziva na Baha. Takav je model u analizi jugoslavenskoga društva gotovo posve neprihvatljiv. Za stvaranje prikladnoga modela za analizu stanja u nas vjerojatno bi bio primjereniji naputak profesora Županova koji upozorava na sporazum radništva i vladajuće klase, prema kojemu je, dok god vladajuća klasa osigurava minimum socijalne sigurnosti, legitimitet vlasti neupitan.

Lazićeva je studija svojim ambicijama nadišla stvarno postignute rezultate. Ipak, možda će biti inspirativna budućim istraživačima klasne reprodukcije u socijalizmu.

Davor Gjenero

Recenzija
UDK 32:316+316.3

Nove rasprave o civilnom društvu

Pogledi, Split, 1, 1988.

Već nekoliko godina ovaj splitski časopis za kritičku teoriju društva i kulture, s mladom politološkom redakcijom koja okuplja autore iz cijele zemlje, svojim tematskim blokovima plijenjen pozornost stručne javnosti. Valja se prisjetiti nekoliko prethodnih tematskih blokova o konzervativizmu i novinarstvu, te skrenuti pozornost na naredne o Kosovu i ekologiji. Nastojeći biti dosljedna svojoj koncepciji zasnovanoj na

života, redakcija je u suradnji s časopisom *Gledišta* iz Beograda (5—6, 1988.) pripravila temat o *civilnom društvu*. Zacijelo se radi o malom publicističkom poduhvatu s očiglednom rezonancijom u stručnim krugovima, u kojemu je sudjelovalo više znalaca ove problematike. Ako se u obzir uzmu teorijska relevantnija i aktualnost problema kod nas (naravno u Sloveniji) i u Evropi, o čemu u uvodnom dijelu zbori Zeljko Rogošić (*»Zašto Pogledi o civilnom društvu?»*), te pojmovne i jezične poteškoće (Zoran Pokrovac, »Napomene uz izbor tekstova 'Nove rasprave o civilnom društvu'») te nerazumijevanje problema u mnogim našim sredinama s tradicionalnom, autoritarnom političkom kulturom — inače danas zacijelo aktualnom — odmah je jasno da pojava ovoga temata predstavlja doprinos teoriji i praksi civilnog društva i demokratskoj političkoj kulturi.

U prvom, ujedno i najtemeljijem, tekstu Manfreda Riedela (*»Društvo, građansko«*) čitatelji se mogu obavijestiti o povijesti pojma građansko društvo u klasičnome građansko-liberalnom, socijalističko-revolucionarnom (marksističkom) i postgrađanskom tumačenju, u drugom tekstu Johna Keanca (*»Despotizam i demokracija«*) o distinkciji između građanskog društva i države između 1750—1850. a i narednom (*»Građansko društvo i država, Nove evropske perspektive«*) o reaktualizaciji stare teme, kako na Zapadu, tako i na Istoku u tzv. totalitarnim sastavima s »kasarnskim socijalizmom«, reaktualizaciju koju promiču lijevi inteligenti i disidenti, kritička opozicija. Uz ove radove uredništvo je uvrstilo i tekst Lawrence Kradera (*»Odnos građanskog i buržoaskog društva«*), koji interpretira građansko društvo kao izraz »zakona vrijednosti«.

Uvrštavanje ovih radova u temat prizlazi iz metodoloških razloga. Riedelova i Kraderova interpretacija prihvatljive su u razumijevanju pojma u historiji političke teorije, dok su Keancovi tekstovi u funkciji predstavljanja tradicije i suvremenosti (na njegov se rad inače oslanja više slovenskih autora). S obzirom na jezične barijere, tj. na činjenicu da malo ljudi dobro poznaje slovenski, prijevodi tekstova slovenskih autora pravi su događaj u funkciji društvene komunikacije i recepcije problema na području hrvatskoga i srpskoga govornog područja. Dakle, slovenski au-

i izvornih znanstvenih radova. Pavel Gantar i Tomaž Mastnak (»Pregled rasprava o civilnom društvu u Sloveniji«) podastrijeli su prikaz radova o civilnom društvu (u daljnjem tekstu CD) kao »alternativnom konceptu«. Pojam je, po njihovu sudu ušao u javnu komunikaciju 1983. Kasnije su ga preuzeli novi društveni pokreti. U stručnoj literaturi (politologijskoj) susrećemo ga kod Bibiča, a stručne rasprave vodile su se unutar Sociološkog društva Slovenije. Pronositelji i promicatelji ova dva pojma bili su instituti, stručna udruženja i Sveučilište, a stručno-medijsku popularizaciju doživio je u *Teoriji in praksi*, *Teleksu*, *Novoj reviji*, *Mladini*, *Katedri*, *Radio Studentu*. Prodorom u javnost pojam nisu mogle zaobići ni organizirane političke sfere. Savez socijalističke omladine Slovenije problematizirao ga je na svojem 12. kongresu u Krškem, dok su ga stariji političari u CK SKS uporabili 1985/86. U odnosu politike i CD-a stvari stoje tako da politika reagira na izvaninstitucionalnost ili alternativnost koncepta CD-a. Alternativni karakter CD-a kod nas ponajprije su akceptirali novi društveni pokreti, koji su se pojavili kao nositelji ekologijskih, mirovnih, feminističkih, duhovnih inicijativa, dakle spontanijih inicijativa iz sfere društva. Oni nisu pod direktnom kontrolom političkoga stroja i nastoje upozoriti na civilizacijske, ljudske probleme suvremenoga svijeta. S pojavom NDP-a oblikovana je društvena opozicija ili borba društva protiv države, tj. borba za uspostavljanjem kontrole nad državom. U tekstu Frane Adama (»O tri pristupa pojmu 'civilno društvo'«) civilno društvo određuje se kao antimilitarističko, civilizirano, tolerantno, laičko društvo sa sankcijskim oblikom vlasti (164–165).

Tri su pristupa u interpretaciji CD-a. Prvi civilno društvo shvaća kao kritičku opoziciju strukturiranu oko veoma labilne i heterogene mreže inicijativa građana (Bürgerinitiativen) otjelovljenih u novim društvenim pokretima, koje se giblju između spontaniteta (autonomija ili područja nekontroliranog djelovanja od strane političke države) i institucionalnosti (RK SSO Slovenije ili SVARUN-a u Zagrebu) uz model »kontrolirane spontanosti«. Po ovoj interpretaciji NDP (novi društveni pokreti) jesu opozicija/forma civilnog društva protiv države, tj. njezina nekontro-

lazi od koncepta CD-a kao samoupravno organiziranog društva, što znači da ta interpretacijska orijentacija pokušava koncept CD-a adaptirati, instalirati teoriji i praksi samoupravljanja. Bit je u instituiranju nadmašivanja dualizma društvo-država i inzistiranju na »neposrednoj demokraciji« (delagatskom sustavu) zasnovanoj na višeposredovanim izborima, u tomu pogledu spornoj.

Treći pristup temelji se na koleračkim elementima, tj. CD je korelativan pojam i »ima smisla u kontekstu razlikovanja sfere autonomnih društvenih djelatnosti (društvene samoorganizacije) i sfere države, odnosno političkog sistema« (170). I drugi aspekt treće interpretacije je razumijevanje civilnog društva u kontekstu modernizacije. Druga i treća interpretacija CD-a trebaju politologijsku i sociologijsku analizu, tj. dvije analitičke razine: politologijsku poradi problematiziranja razlikovanja društva i države (kod nas je o tome najznačajniji politologijski doprinos rad I. Prpiča) i sociologijsku, s obzirom na pojam modernizacije, čija je insuficijencija u nenaglašavanju razlika društva i države, i eventualni doprinos u istraživanju nepolitičkih sfera, primjerice religije (173). Tine Hribar (»Civilno društvo, pravna država i legitimna vlast«) ispituje podrijetlo pojam CD-a u Augustinovu razlikovanju nebeske i zemaljske države, zatim moderno određenje toga pojma kod Hobbesa, Rousseaua, Lockea, Painea, Hegela, Marxa, Tocquevilla, te kontradikcije u pojmu socijalističko civilno društvo. O odnosu civilnog društva i pravne države Hribar misli da »civilnog društva nema bez pravne države, a pravne države bez legitime vlasti« (187). Legitimni tip vlasti temelji se na neposrednim slobodnim izborima. On zaključuje da nema demokracije ako nije zajamčeno pravo na neposredne slobodne izbore; u protivnom, vlast se strukturira na *totalitarnim* osnovama. Pavel Gantar (»Sociologija i civilno društvo«) pokazuje da je ovaj rad nastao kao reakcija na rasprave o civilnom društvu (197) i kao rezultat ponovnog čitanja knjige *Hegemonija in socijalistična strategija* Ernesta Laclaua i Chantal Mouff njihovim »uspoređivanjem njihove tematizacije radikalne demokracije s Bibičevom (1987) tematizacijom civilnog društva kod Gramscija« (197). On daje neke napomene u vezi s recepcijom pojma civilno društvo u javnosti i kontradikcijskog značenja poj-

ma socijalističko civilno društvo. Civilno društvo odnosi se na zahtjeve *modernizacije*. To po Gantaru, proizlazi iz Adamove sociološke analize. Ovdje su se još našla dva priloga »praktičara« Leva Krefta (»Građansko društvo i socijalistički savez«) o kategoriji građanskog društva u kontekstu lijevog programa i njegova razlikovanja od desnog koncepta, te kraći prilog Sonje Lokar (»Nekoliko natuknica na temu 'Teorija civilnog društva u socijalizmu i Savez komunista'«) u kojem autorica pokazuje relevantnost teorije civilnog društva za djelovanje SK. Adolf Bibič (»Civilno društvo, politička država, samoupravljanje«) u socijalističkom civilnom društvu vid i mogućnost društvenog i moralnog preporoda (221). On propituje koncepciju pojma civilnog društva kod nekonzervativaca i zapadnih ljevičara. Vlastite doprinose ovoj temi pripisuje radu *Zasebnost u skupnosti. Civilna društva u državi pri Hegelu in Marxu* (Ljubljana, 1984, hrvatsko izdanje *Građansko društvo i politička država*, Zagreb, 1983). Obnovljeni interes za problematiku CD-a proizlazi iz suprotnosti između normativnog i stvarnog. Pojam civilnog društva prikazan je u politološkoj analizi razlikovanjem civilnog društva i političke države u predmarksističkoj politologiji, razlikovanjem civilnog i javnog, u Hegelovoj filozofiji politike i razlikovanjem civilnog društva i političke države, Marxovim doprinosima i u marksizmu. On nastoji odgovoriti na pitanje o komponentama civilnog društva i propitati pristupe o potonjima. Pri tom se oslanja na Hegelova, Gramscijeva tumačenja, te najnovije radove stranih politologa i sociologa (Stuart Hall, Salvador Giner, T. Zaslavska, J. J. Wiatir i drugi). U završnom dijelu Bibič je pokušao iznijeti zaključne različite poglede o odnosu CD-a prema političkoj državi i samoupravljanju. Ti osnovni pogledi jesu postmarksizam, identifikacija sa samoupravljanjem i kombinacija dvaju prethodnih uz nadmašivanje (230—232). Osnovni su elementi civilnog društva »radno društvo«, socijalna struktura (sustav običajnih komunikacija i odnošaja), dobrovoljna udruženja, spontane inicijative i društveni pokreti, javno mišljenje, prava i slobode čovjeka i građanina itd. (233/234). Miloš Gregorič (»Civilno društvo i sociologija«) govori o podvojenosti projekta »civilno društvo« i skreće pozornost na paradoks ovog problema i na »nastajanje socijalne demokracije

civilnog društva, suočene s istom preprekom kao i raniji pokušaji da se pojam prevede u programski koncept integralnog samoupravljanja« (242). U posljednjem odjeljku prikazao je Keanoevu metateoriju »različitih pristupa«, u koje se ubrajaju analitički (analiza institucija/sustava), politički (dualizam CD-a i političke države) normativni pristup (»strukturno-sistemski mehanizmi razlikovanja društva i države«). U posljednjem tekstu Tomažu Mastnaku (»Civilno društvo u čistom obliku«) je predmet interpretacije projekt »radikalne demokracije« E. Laclaua i Ch. Mouffea. On polazi od njihovih katastrofičnih vizija »implozije društvenoga«. Pri tomu kaže: »Mogući pristup konceptualizaciji implozije društva vidim u reafirmaciji pojma civilnog društva« (247). Riječ je o pokušaju reafirmacije poradi odbacivanja ovoga pojma kod spomenutih autora, kao nepotrebnoga, uz argumentaciju da je eventualno korisniji u istočnim totalitarnim nego u demokratskim zapadnim sustavima. Mastnak je iznio više primjedaba na njihove poglede. Tematski blok popraćen je bibliografijom Pavla Gantara i Tomaža Mastnaka (»Bibliografija radova o civilnom društvu na slovenskom jeziku«).

Ovaj broj još donosi priloge Jovice Trkulje (»Pledoaje za socijalistički politički i idejni pluralizam), Dubravka Bacelja (»John Galtung i strukturalna konceptualizacija tehnološke alternative«), Johna Galtunga (»Sedam hipoteza o tehnologiji«), Ivana Pederina (»Pojam Evrope u njemačkoj znanosti, rad u kojem je autor kronološkim redom izložio shvaćanje pojma Evrope u Njemačkoj: Herdera, Friedricha Schillera, romantičara Friedricha Schlegela, Leopolda von Rankea, mladokonzervativca Oswalda Spenglera i posljednjih autora Ernesta Roberta Curtiusa, Hellmutha Rösselera, Friedricha Heera. Rad je vrlo zgodan metodički/pojmovni doprinos upravo danas kada je aktualna gospodarska, politička, kulturna tehnološka integracija Evrope, raspre o srednjoj Evropi, Kundera i drugi, ali i projekt velike Evrope na čelu s Njemačkom i Francuskom u kontekstu ideologije nove desnice.

Priređivanjem temata o civilnom društvu redakcija je učinila pravi potez u vrijeme kada se gibljemo između demokratskih i autoritarnih formi života. Kada čovjek pročita ove tekstove shvaća da u nas postoji dug neovisni mali

čita svijeta života, kulture i djelovanja: jedan se poziva na civiliziranost; a u drugom postoje necivilizirani oblici života; jedan zagovara antimilitarnost, drugi sumanuto traži oružje; jedan se poziva na razum, drugi život strukturira na iracionalnom; jedan zagovara kontrolu društva nad državom, a drugi podupire autoritarne oblike života strukturirane na vođi, masi, propagandi, mitomaniji, konzervativnom socijalizmu, tradicionalnom i neokonzervativizmu i populizmu. Nazočnost ideja civilnog društva zacijelo predstavlja demokratsku nadu.

Andelko Milardović

Recenzija
UDK 332.02 + 332.02:63

Čedo Grbić:

Seljačko pitanje

RO »Porodica i domaćinstvo«
list »Mjesna zajednica«, Zagreb, 1988.

Knjiga *Seljačko pitanje* logično se nastavlja na Grbićevu prethodnu knjigu *Socijalizam i rad privatnim sredstvima* iz 1984. godine. Autor je tada zastupao stavove koji su, po službenom mišljenju, bili antisocijalistički i bio je dočekan diskreditiranjem i vrijeđanjem. U knjizi *Seljačko pitanje* autor zastupa jednake stavove, ali kako je promijenjena klima u društvu, on sada dobiva podršku u javnosti.

U ovoj knjizi autor želi argumentirano pokazati da je pobijedila Staljinova interpretacija Marxovih i Lenjinovih koncepcija te da je usvojena dogma po kojoj su seljaci opasnost za socijalizam. Grbić pokazuje da su najveće štete socijalizmu nanijele upravo likvidacija seljačkog posjeda i prisilna kolektivizacija, te da je tako nastao staljinizam. Autoru je stalo da pokaže kako rad privatnim sredstvima i rješenje seljačkog pitanja ekonomskim a ne političkim sredstvima nije u suprotnosti s Marxovom i Lenjinovom koncepcijom.

U predgovoru knjizi Zdravko Tomac kaže da je ona »... više od znanstvene i stručne knjige o seljačkom pitanju. Ovo je knjiga o veličini ali i zabluda-

s dogmatizmom ne samo u društvu nego i u svima nama. Ovo je knjiga koja navodi na razmišljanje i preispitivanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti« (7).

Na početku autor definira seljake kao »samostalne poljoprivredne proizvođače koji svojim radom i radom obitelji proizvode na vlastitom zemljištu i vlastitim sredstvima rada za podmirenje obiteljskih potreba i utvrđenih društvenih potreba«, a seljačko pitanje kao »sintagmu koja izražava sveukupnost privrednih, socijalnih i političkih odnosa i problema u određenom društvu nastalih zbog društveno-ekonomskog položaja seljaštva, a naročito zbog eksploatacije i propadanja siromašnih i srednjih seljaka i njihove nemogućnosti da se održe kao nezavisni individualni proizvođači u sistemu društvenog privređivanja« (26).

Prvi dio knjige Grbić je posvetio analizi marksističke teorije o seljačkom pitanju. Analizira stajališta Marxa, Lenjina i Kautskog o seljaštvu u kapitalizmu i govori o njihovoj realizaciji u različitim zemljama. U kapitalističkim zemljama dominira krupni posjed, a udio stanovništva u poljoprivredi se smanjuje. Tendencija smanjenja poljoprivrednog stanovništva vidljiva je i u socijalističkim zemljama gdje su likvidirani mali privatni posjedi i stvoreni veliki sovjhozi i kolhozi.

Analizirajući najprije stavove Marxa i Engelsa o utjecaju seljaštva na socijalističku revoluciju pokazuje da su seljaštvo tretirali kao neprijatelja revolucije zagovarajući antiseljačku politiku. Oni ne vide seljaštvo kao saveznika proletarijata u rušenju kapitalizma. Lenjin u konkretnim uvjetima odbacuje stavove Marxa i Engelsa i seljaštvo prihvaća u revoluciji. Socijalističke revolucije (SSSR, Vijetnam, Jugoslavija, Kina i Kuba) pokazale su da je pobjeda socijalističke revolucije moguća samo uz suradnju seljaka i radnika.

Grbić posebno analizira ulogu seljaštva u NOB-u u Jugoslaviji, izloživši najprije odnos KPJ spram seljaštva između dva rata, a zatim i njegovu ulogu NOB, te navodi četiri razloga sudjelovanja seljaštva u socijalističkoj revoluciji: stara buržoazija nije bila zainteresirana, ali nije ni mogla riješiti seljačko pitanje; okupacija zemlje i likvidacija Jugoslavije stvorili su novu

borba za nacionalno, socijalno i klasno oslobođenje; visoki komunistički revolucionarni moral.

Ulogu i zadatke seljaštva u socijalizmu pokazuje na primjeru SSSR-a najprije kroz Novu ekonomsku politiku, »Suština NEP-a je ukidanje prinudnog otkupa poljoprivrednih proizvoda i omogućavanje slobodne trgovine, odnosno uvažavanje tržišnih i ekonomskih zakonitosti« (95). Posredstvom NEP-a i zadrugarstva postavljeni su temelji modelu uključivanja seljaštva u socijalizam. Staljin napušta NEP i provodi kolektivizaciju i likvidaciju seljaštva kao samostalne klase. Stvaranje kolhoza i sovhoza dovodi do »ukidanja« zakona vrijednosti i robne proizvodnje neekvivalentnom razmjernom vrijednosti i uključenjem slobodne konkurencije. Autor više puta upozorava da je takav model bio primijenjen u svim socijalističkim zemljama, osim Jugoslavije i Poljske.

Podrobniju analizu seljačkog pitanja Grbić izlaže u drugom dijelu knjige koji se sastoji od tri poglavlja: »Opći društveno-ekonomski i politički razvoj SFRJ — bitan faktor u rješavanju seljačkog pitanja«, »Uloga i razvoj seljaštva u SFRJ« i »Uključivanje seljaštva u samoupravni socijalistički proizvodni odnos«. Četiri su strateške odluke utjecale na razvoj i sudbinu seljaštva u SFRJ: nije izvršena nacionalizacija zemlje; provedena je agrarna reforma; odustalo se od kolektivizacije; utvrđen je agrarni maksimum. Dvije glavne pogreškama u politici KPJ prema seljaštvu autor smatra uvođenje obveznog otkupa i stvaranje seljačkih radnih zadruga.

Grbić zatim izlaže pravni aspekt seljačkog pitanja kao utjecaj industrijalizacije zemlje. Analizirajući opadanje poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju u razvijenim zemljama, on pokazuje da je kod nas u najkraćem roku došlo do velikog smanjenja tog stanovništva te tvrdi da je to »naša najveća scoba naroda«. (Poljoprivredno stanovništvo smanjeno je sa 67% 1948. na 19,9% 1981. godine.)

U drugom poglavlju govori se o ulozi seljaštva u SFRJ i njegovom razvoju. Kao jedno od značajnijih obilježja naše poljoprivrede Grbić navodi tendenciju usitnjavanja poljoprivrednih posjeda i apsolutni pad broja poljopriv-

ra. Seosko stanovništvo uglavnom je staračko, te tako nastaje manjak radne snage u poljoprivredi. S obzirom na udio stanovništva koje se bavi poljoprivredom, razlikuju se tri vrste zaposlenosti: aktivno stanovništvo u poljoprivredi, stalno zaposleni izvan gospodarstva koji rade i na poljoprivrednom gospodarstvu, te djeca i starci.

Autor navodi da je 83% obradivih površina u rukama privatnog sektora, ali statistike to zancmaruju i iznose podatke uglavnom samo za društveni sektor. Kod nas se uglavnom nisu stvarali veći blokovi udruživanjem manjih parcela poljoprivrednih proizvođača s jednakim vlasničkim odnosima. (To je učinjeno u OOUR-u Vinogradarstvo i vinarstvo PPK Kutjevo i Osnovnoj organizaciji kooperanata »Đuro Salaj« Valpovo. Rezultati su bili odlični, ali dogmatske snage bile su jače.)

Glavni negativni faktori u razvoju poljoprivrede su: smanjivanje obradivih površina i stagnacija stočarstva, odlazak vitalne radne snage, usitnjavanje posjeda i parcela i zanemareno obrazovanje, a pozitivni: unošenje elemenata industrijalizacije mehanizacijom poljoprivredne proizvodnje, povećanom potrošnjom energije, upotrebom mineralnih gnojiva i sredstava za zaštitu bilja.

Posebna pažnja obraća se ulozu tržišta i države u poljoprivredi. Autor posebno želi ukazati »na glavne zakonitosti naše agrarne politike u odnosu na funkcioniranje tržišta hrane, a naročito: ne priznavanje i zaobilaznje tržišnih zakonitosti, stalno prisustvo elemenata prvobitne akumulacije kapitala u odnosu na seljačku proizvodnju i održavanje standarda gradskog stanovništva na račun te proizvodnje, utjecaj društvenog sektora na razvoj seljačke proizvodnje« (223). Značajno je da cijene glavnih poljoprivrednih proizvoda određuje država, dok se cijene drugim proizvodima formiraju na tržištu.

Grbić pokazuje da postoji nekoliko načina uključivanja seljaštva u sistem socijalističkog samoupravljanja: preko zadruga (čiji je broj tendencijski opadao do 1978, a od tada je prisutan lagani porast) osnovnih organizacija kooperanata, OOUR-a i RO u koje je uključeno seljaštvo.

Napokon, autor se pita što da se radi i mudi tri teze. Prva najveći problem

tike (u odnosu na društveni sektor i najveće monopole koji iz toga proizlaze). Drugo, potrebno je ravnopravno tretirati privatni i društveni sektor poljoprivrede i otvoriti farmerski put u poljoprivrednoj proizvodnji. Da bi se to postiglo, valja ukinuti postojeća administrativna ograničenja. Treće, seljaštvo treba uključiti u samoupravni socijalizam preko zadruga, te je u tom smislu nužno priznavanje zadrugnog vlasništva.

Autor daje cjelovitu i realnu koncepciju rješenja seljačkog pitanja, te stoga ovu knjigu treba da pročitaju svi oni koji neposredno mogu pridonijeti tome.

Ljiljana Ostojić

Osvrt

UDK 32:061.3 (497.13)

I. Savjetovanje politologa Hrvatske

U Novom Vinodolskom od 17. do 18. studenog 1988. godine održano je prvo savjetovanje politologa Hrvatske. Organizatori, Politološko društvo Hrvatske i Fakultet političkih nauka u Zagrebu, nastojat će takva savjetovanja politologa pretvoriti u tradicionalne godišnje susrete. Savjetovanje je zamišljeno kao susret nastavnika Fakulteta s diplomiranim politolozima (ali i s onima kojima politologija nije zvanje, ali jest profesionalni interes) na kojem se govorilo o najnovijim istraživačkim interesima nastavnika i o aktualnim političkim procesima u društvu. Osim formalno-radnog dijela na kojem su politolozi u raspravama pokazali svoj interes i poznavanje problematike, Savjetovanje je bila dobra prilika za neformalne susrete, obnove sjećanja, nova poznanstva i upoznavanja. Budući da je Savjetovanju prisustvovalo više od stotinu politologa ono je zasigurno pridonijelo poticanju i stvaranju osjećaja profesionalne solidarnosti i politološke samosvojnosti, homogeniziranju ove pluralističke struke. Uz neka organizacijska poboljšanja i promjene drugo savjetovanje 1989. godine trebalo bi nastaviti tu opće podržanu inicijativu. Uz informaciju o našem prvom savjetovanju objavljujemo i program radnog dijela skupa.

I. SAVJETOVANJE POLITOLOGA HRVATSKE

17. i 18. studenog 1988,

Novi Vinodolski

PROGRAM

Četvrtak, 17. XI 1989. 9—13 sati

Uvodna riječ predsjednika Politološkog društva SR Hrvatske

JUGOSLAVIJA I SUVREMENI SVIJET

Prof. dr. Radovan Vukadinović:

NEODETANT I NOVA FAZA MEĐUNARODNIH ODNOSA

Prof. dr. Vlatko Mileta:

EKONOMSKA ZBIVANJA U SVIJETU I POLOŽAJ JUGOSLAVIJE

Prof. dr. Branko Caratan:

ISKUSTVA PERESTROJKE I JUGOSLAVIJA

Prof. dr. Eduard Kale:

UZROK KRIZE SOCIJALIZMA RASPRAVA

Seminar, 15,30 sati,

Ivan Grdešić:

UPOTREBA OSOBNIH RACUNARA U POLITIČKOJ ZNANOSTI

»Decision-aiding program«

SUVREMENA POLITIČKA ZNANOST: STANJE I PERSPEKTIVE

16.30 — 19.30 sati,

Prof. dr. Davor Rodin:

DIFERENCIJA KAO BIT POLITIČKOGA

Prof. dr. Zvonko Posavec:

PRINCIPI PARLAMENTARIZMA I PRINCIPI DEMOKRACIJE

Prof. dr. Inge Perko-Separović

TENDENCIJE GLOBALIZACIJE POLITIČKE ZNANOSTI

Mr. Ivan Grdešić:

ANALIZA PROCESA POLITIČKOG ODLUČIVANJA — ELEMENTI POLICY

Mr. Mirjana Kasapović:
**ZNANSTVENO SAVJETOVANJE POLI-
TIKE**

Dr. Nenad Zakošek:
**METODOLOŠKI PROBLEMI EMPIRIJ-
SKIH ISTRAZIVANJA JUGOSLAVEN-
SKOG POLITIČKOG SISTEMA**

RASPRAVA
Petak, 18. XI 1988, 9—14 sati

Riječ dekana Fakulteta političkih nau-
ka u Zagrebu

**POLITIČKI PROCESI U JUGOSLAVIJI
I DRUŠTVENE REFORME**

Prof. dr. Zdravko Tomac:
**VRIJEDNOSNI SISTEM DRUŠTVENIH
REFORMI U JUGOSLAVIJI**

Prof. dr. Smiljko Sokol:
USTAVNE PROMJENE

Prof. dr. Mario Plenković:
**REFORME I JUGOSLAVENSKI INFOR-
MACIJSKI PROSTOR**

Prof. dr. Božidar Javorović:
**AKTUALNA PITANJA IZUČAVANJA O-
BRANE I ZASTITE**

Prof. dr. Miroslav Vujević:
IDEOLOGIZACIJA JEZIKA POLITIKE

Dr. Ivan Lučev:
**SOCIJALNE SNAGE I REVOLUCIONA-
RNI PROCESI U JUGOSLAVENSKOM
DRUŠTVU**

RASPRAVA
Završetak Savjetovanja

Ivan Grdešić